

HET BURGERSCHAPSKOMPAS – ONTWIKKELING LEERLINGVRAGENLIJST

Graziela Dekeyser

graziela.dekeyser@katholiekonderwijs.vlaanderen

Julie van Rijckeghem

Jerissa De Bilde

jerissa.debilde@katholiekonderwijs.vlaanderen

Technisch rapport

Dienst Identiteit & Kwaliteit, Katholiek Onderwijs Vlaanderen

© Katholiek Onderwijs Vlaanderen
Guimardstraat 1
1040 Brussel

All rights reserved. Except in those cases expressly determined by law, no part of this publication may be multiplied, saved in an automated datafile or made public in any way whatsoever without the express prior written consent of the author

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de uitdrukkelijk bij wet bepaalde uitzonderingen mag niets van deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie, microfilm, of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoudsopgave

1	Woord vooraf: inspirerend burgerschap in een katholieke dialoogschool.....	5
2	Doelstelling van het Burgerschapskompas Katholiek Onderwijs Vlaanderen	6
2.1	Kwaliteitscriteria.....	6
3	Tijdelijk pilootonderzoek	8
4	Conceptueel kader: inspirerend burgerschap in een notendop	9
5	Naar een kwaliteitsvol instrument voor scholen	11
5.1	Meten we wat we willen weten?	11
5.1.1	Inhoudelijke experts	11
5.1.2	Leraren en schoolleiders	11
5.1.3	Leerlingen	12
6	Dataverzameling pilootonderzoek fase II	12
7	Sample pilootonderzoek fase II	13
8	Beschrijvende statistieken pilootonderzoek fase II.....	14
8.1	Burgerschapsattitudes bij leerlingen	14
8.1.1	Actie ondernemen.....	14
8.1.2	Mijn identiteit vormgeven	16
8.1.3	Verbindend dialogeren	16
8.1.4	Onderzoeken.....	18
8.2	Hoe werken we aan burgerschap? Burgerschap in de lessen	19
8.3	Hoe werken we aan burgerschap? Schoolklimaat.....	22
9	Verdere aanpassingen pilootfase III.....	24
10	Meer informatie?	26
11	Referenties	26
12	Appendix: vragenlijst pilootonderzoek	28

Lijst van tabellen

<i>Tabel 2.</i> Kwaliteitsprincipes van het Burgerschapskompas	7
<i>Tabel 3.</i> Fasen in de ontwikkeling	8
<i>Tabel 1.</i> <i>Overzicht bevroegde concepten en gebruikte schalen</i>	10
<i>Tabel 4.</i> Kenmerken sample fase II pilootonderzoek	13
<i>Tabel 5.</i> Beschrijvende statistieken schaal ‘zorg voor omgeving’	15
<i>Tabel 6.</i> Beschrijvende statistieken schaal ‘samenwerken’	15
<i>Tabel 7.</i> Beschrijvende statistieken schaal ‘actiecompetentie’	16
<i>Tabel 8.</i> Beschrijvende statistieken schaal ‘levensbeschouwelijke openheid’	16
<i>Tabel 9.</i> Beschrijvende statistieken schaal ‘geweldloze interacties’	17
<i>Tabel 10.</i> Beschrijvende statistieken schaal ‘openheid t.a.v. diversiteit’	17
<i>Tabel 11.</i> Beschrijvende statistieken schaal ‘empathische houding’	18
<i>Tabel 12.</i> Beschrijvende statistieken schaal ‘interesse in de wereld’	18
<i>Tabel 13.</i> Beschrijvende statistieken schaal ‘levensbeschouwelijke inspiratie’	19
<i>Tabel 14.</i> Beschrijvende statistieken schaal ‘de wereld onderzoeken in de klas’	20
<i>Tabel 15.</i> Beschrijvende statistieken schaal ‘mening geven in de klas’	20
<i>Tabel 16.</i> Beschrijvende statistieken schaal ‘media in de klas’	20
<i>Tabel 21.</i> Beschrijvende statistieken schaal ‘maatschappelijk engagement op school’	21
<i>Tabel 22.</i> Beschrijvende statistieken schaal ‘inspraak op school’	21
<i>Tabel 23.</i> Beschrijvende statistieken schaal ‘herstelgericht leren handelen’	22
<i>Tabel 17.</i> Beschrijvende statistieken schaal ‘verbondenheid met de school’	22
<i>Tabel 18.</i> Beschrijvende statistieken schaal ‘structuur en regels’	23
<i>Tabel 19.</i> Beschrijvende statistieken schaal ‘zorgende lerarenstijl’	23
<i>Tabel 20.</i> Beschrijvende statistieken schaal ‘stimulerende lerarenstijl’	24

Lijst van figuren

<i>Figuur 1.</i> <i>Inspirerend burgerschap in een notendop</i>	9
<i>Figuur 2.</i> <i>Inhoud van de thema’s in het burgerschapskompas</i>	10

1 Woord vooraf: inspirerend burgerschap in een katholieke dialoogschool

De vorming van leerlingen focust in een katholieke dialoogschool niet enkel op kwalificatie, maar ook op socialisatie en persoonsvorming. We willen leerlingen met andere woorden breed en harmonisch vormen zodat ze groeien als persoon en kunnen mee bouwen aan de wereld van morgen, 'een wereld waar ook God van droomt'. Het opvoedingsproject van elke school kleurt dat vormingsproces. Zo'n opvoedingsproject ontstaat in dialoog met elkaar en met de christelijke inspiratie en traditie. De [wegwijzers](#) van de katholieke dialoogschool kunnen hiervoor richtinggevend zijn.

Deze brede en harmonische vorming staat onder druk: er is een verhoogde focus op meetbaarheid en een sterk verantwoordingsdiscours kleurt de onderwijsdebatten van vandaag. Het gevolg hiervan is dat de focus verschuift naar 'makkelijker' meetbare aspecten van het schoolbeleid. Wat belangrijk en waardevol is, maar ook moeilijker meetbaar, verdwijnt naar de achtergrond in het schoolbeleid. Dit merken we aan de vragen die we krijgen van scholen over kwaliteitsontwikkeling en datagebruik. Onderwijsmensen zijn op zoek naar mogelijkheden om stil te staan bij de resultaten en effecten die ze bereiken, ook op domeinen die moeilijker meetbaar zijn. Bovendien wordt het belang van persoonsvorming in het vormingsproces van leerlingen in vraag gesteld in het huidige politieke discours. Burgerschapsvorming dreigt verengd te worden tot het kennen van een cultureel repertoire en het internaliseren van een eenzijdige burgeridentiteit. In een katholieke dialoogschool is identiteit net gecontextualiseerd en krijgt die vorm in dialoog. In een katholieke dialoogschool willen we leerlingen - vanuit de schooleigen identiteit - inspireren om hun verantwoordelijkheid voor elkaar en voor de samenleving op te nemen. Burgerschapsvorming in een katholieke dialoogschool wordt dan '[inspirerend burgerschap](#)'.

De vernieuwing van de leerplannen ([Zin in Leren!](#), [Zin in Leven!](#) en [LLinkID](#)) vormen een momentum om als schoolteam in dialoog te gaan over de eigen identiteit en visie op burgerschapsvorming. Concrete vragen over leerplandoelen (en de evaluatie hiervan) bieden een kans om te reflecteren over de schoolvisie en het opvoedingsproject.

In het dienstoverstijgend project '*Inspirerend burgerschap in een KDS*' worden trajecten, netwerken, materialen en instrumenten ontwikkeld en aangereikt om begeleiders en scholen handvaten te geven om hun katholieke dialoogschool gestalte te geven. Het Burgerschapskompas¹ is één van die instrumenten.

¹ In het verleden werd de werknaam 'GPS-tool' gebruikt. De naam 'GPS-tool' werd vervangen door een duidelijkere, functionele benaming 'burgerschapskompas'.

2 Doelstelling van het Burgerschapskompas Katholiek Onderwijs Vlaanderen

Een kwaliteitsvolle school evalueert zijn werking systematisch en betrouwbaar op basis van de resultaten en effecten bij leerlingen (cfr. referentiekader OK). Betrouwbare en valide informatie is daarvoor belangrijk. Het in kaart brengen van de impact van een school op burgerschapsvorming of persoonsgebonden ontwikkeling is niet eenvoudig. Vaak dreigen deze doelen dan ook uit de focus te verdwijnen. Met het Burgerschapskompas willen we deze thema's ook op de kaart zetten in de kwaliteitsontwikkeling van je school.

Bovendien reikt het Burgerschapskompas scholen een instrument aan om **het perspectief van de leerlingen** op de schoolwerking en hun eigen functioneren (m.b.t. burgerschap) in kaart te brengen. Leerlingen hebben immers een unieke kijk op het schoolgebeuren. Het Burgerschapskompas is geen evaluatie van de leerling (er worden geen individuele leerlingresultaten gerapporteerd) maar geeft feedback die bruikbaar is om je schoolwerking te evalueren en te optimaliseren.

Het Burgerschapskompas is een gestandaardiseerde leerlingvragenlijst voor leerlingen vanaf 10 tot 14 jaar (het 5de en 6de leerjaar basisonderwijs en de eerste graad van het secundair onderwijs). In deze leerlingvragenlijst worden vragen opgenomen die peilen naar:

- Hoe leerlingen zich voelen op school en hoe ze het **schoolklimaat** beleven.
- Op welke manier leerlingen de integratie van **burgerschapseducatie** in de lessen ervaren.
- Hoe leerlingen de eigen **burgerschapsattitudes** inschatten (gelinkt aan leerplandoelen).

Om over deze resultaten te reflecteren, zal een schoolteam uitgenodigd worden om de link te leggen met de prioriteiten, werking en andere informatiebronnen. Deze triangulatie zal essentieel zijn. Met deze resultaten kunnen schoolteams wel reflecteren over het eigen pedagogisch project en zoeken naar nieuwe kansen en prioriteiten voor burgerschapsvorming. Wanneer het gebruik van het Burgerschapskompas ingebed wordt in een cyclisch, systematisch proces voor kwaliteitsontwikkeling, kan de school een beeld krijgen op de evoluties en linken leggen met de evaluatie van prioriteiten in het schoolbeleid.

2.1 Kwaliteitscriteria

We willen scholen op een kwaliteitsvolle manier ondersteunen bij het realiseren van hun pedagogisch project en hun burgerschapsvorming. De ontwikkelaars van het Burgerschapskompas streven daarbij zes kwaliteitsprincipes na (zie *Tabel 1*).

Ten eerste, dient het Burgerschapskompas zo laagdrempelig mogelijk te zijn. Scholen die ervoor kiezen om het kompas te gebruiken, dienen dit te kunnen doen met minimale planlast (bv. inzake afname). Daarnaast wordt erover gewaakt dat de feedbackrapporten bondig en makkelijk te interpreteren zijn. Ten slotte, zal het Burgerschapskompas in de toekomst volledig in een digitaal Q-platform een plaats krijgen (zie verder). Dit platform zal alle informatie inzake kwaliteitsinstrumenten vanuit Katholiek Onderwijs Vlaanderen bundelen.

Ten tweede, beoogt het Burgerschapskompas een bruikbaar instrument te zijn. Daarmee bedoelen we dat scholen direct aan de slag moeten kunnen met de resultaten d.m.v. gebruiksvriendelijke en relevante feedback. We voorzien daarvoor ook de nodige werkvormen, zowel voor schoolteams als voor leerlingen (zie verder).

Ten derde, is het Burgerschapskompas een ontwikkelingsgericht instrument. De feedbackrapporten begeleiden scholen in de verdere uitbouw van hun pedagogisch project en burgerschapsvorming.

Resultaten worden gepresenteerd op een manier waaruit gemakkelijk af te leiden is waar er nog groeikansen zijn voor scholen.

Tabel 1. Kwaliteitsprincipes van het Burgerschapskompas

Laagdrempelig	<ul style="list-style-type: none"> - Weinig planlast - Geen schrik aanjagen om met cijfers en grafieken aan de slag te gaan - Duidelijke en hanteerbare leeswijzer - Herkenbaar, want eventueel lijkend op bestaande en gekende instrumenten in het onderwijs (IDP, enquête welbevinden van inspectie, ontwikkelingschalen die tijdens doorlichting gebruikt worden, ...)
Bruikbaar	<ul style="list-style-type: none"> - Feedback is relevant voor de praktijk van leraren en directies/beleidsmedewerkers - De resultaten komen overeen met de eigenlijke realiteit in de school (bv. "Ik herken in de resultaten iets wat we al een tijdje aanvoelen") - Hulp bij de interpretatie in de vorm van opdrachten en reflectievragen is interactief en handig/nodig
Ontwikkelingsgericht	<ul style="list-style-type: none"> - Feedback ondersteunt het ontwikkelen van een schooleigen pedagogisch project - Kernteam heeft niet het gevoel dat ze slecht bezig zijn - Kernteam wordt door de feedback gestimuleerd om ontwikkelingsgericht naar hun praktijk te kijken
Veilig	<ul style="list-style-type: none"> - Bevraging is anoniem, het is niet mogelijk om respondenten te traceren - De vragen voelen niet bedreigend aan voor het kernteam
Onderbouwd	<ul style="list-style-type: none"> - De koppeling met leerplannen is duidelijk en juist voor het kernteam - De koppeling met inspirerend burgerschap is duidelijk voor kernteam
Gedragen	<ul style="list-style-type: none"> - Pedagogisch begeleiders worden betrokken bij het feedbackrapport - Feedbackrapport stimuleert kernteam om begeleiding te vragen

Ten vierde, is het Burgerschapskompas een veilig instrument, zowel voor leerlingen als voor leraren. De bevraging is anoniem, d.w.z. dat leerlingen nergens hun naam moeten ingeven. Bovendien worden resultaten nooit op individueel leerlingenniveau gecommuniceerd. Daarnaast zijn de stellingen in de survey steeds algemeen geformuleerd en verwijzen ze nooit naar een specifieke leraar.

Ten vijfde, heeft het Burgerschapskompas een sterke fundering in bouwstenen eigen aan Katholiek Onderwijs Vlaanderen. Zowel de wegwijzers van de katholieke dialogeschool, de pijlers van inspirerend burgerschap alsook de leerplannen Zill en LLinkid vormden de inspiratie voor de constructie van de vragenlijst en de opbouw van de feedbackrapporten.

Ten slotte, is het Burgerschapskompas een gedragen instrument binnen Katholiek Onderwijs Vlaanderen. Zowel via het betrekken van verschillende centrale diensten in Brussel (Identiteit & kwaliteit, Curriculum en Lerenden) alsook via de integratie van het Burgerschapskompas in nascholingen en lerende netwerken, zetten we maximaal in op het ondersteunen van onze pedagogische begeleiders bij het opzetten van identiteits- en kwaliteitsontwikkelingstrajecten.

3 Tijdslijn pilootonderzoek

Tabel 2 geeft een overzicht van de tijdslijn van de verschillende fases in het pilootonderzoek.

Tabel 2. Fasen in de ontwikkeling

Periode	Fase	Beschrijving
September 2018	Bronnenonderzoek	Verzamelen van wetenschappelijke bronnen gelijklopend met visieontwikkeling over inspirerend burgerschap. Basisuitgangspunten waren: de zes pijlers, de leerplannen en twee kernstudies (ICCS en CIRCLE).
December 2018	Opmaak eerste versie	Op basis van het bronnenonderzoek werd een eerste versie van het Burgerschapskompas opgemaakt. Er werd input en feedback verzameld bij interne medewerkers en externe betrokkenen. De ontwerpversie werd aangepast naar een definitieve pilootversie om af te nemen bij leerlingen.
	Intakegesprekken fase I pilootonderzoek	Er was een intakegesprek in zes scholen omtrent de verwachtingen. Vier van de zes scholen namen deel aan pilootfase I.
	Observaties fase I	Drie leerlingen vulden het Burgerschapskompas in, er was een lang gesprek met de leerling over het invulproces.
Maart 2019	Fase I, pilootafname 1	Een bao-klas en een so-klas vulden het Burgerschapskompas op papier in, de leerlingen werden geobserveerd tijdens het invulproces.
Juni 2019	Fase I Pilootafname 2	De observaties en missing-analyse van pilootafname 1 werden bestudeerd. De vragenlijst werd aangepast en digitaal afgenomen in een nieuwe bao-klas en een nieuwe so-klas.
Juli 2019	Fase I, feedbackrapport	Er werden feedbackrapporten gemaakt voor de vier scholen uit pilootafname 1 en 2. De feedbackrapporten werden afgestemd op de verwachtingen uit het intakegesprek.
Juli/Augustus 2019	Herwerking vragenlijst	Aanpassingen van de schalen o.b.v. betrouwbaarheidsanalyses en inspectie van aantal missings
December 2019/Januari 2020	Fase II, intakegesprekken	Intakegesprekken met scholen pilootfase II: bespreking van doelen en verwachtingen inzake het Burgerschapskompas
Jan-April 2020	Fase II, pilootafname	Survey-afname in scholen pilootfase II <i>(Door de lockdown hebben ongeveer de helft van de pilootscholen niet deelgenomen)</i>
April-Juni 2020	Fase II cognitieve interviews	Er werden bijkomende online cognitieve interviews gedaan bij negen leerlingen vanaf negen jaar.
April-September 2020	Fase II, feedbackrapport	Feedbackrapporten voorgelegd aan scholen pilootfase II <i>(Door de lockdown hebben ongeveer de helft van de pilootscholen niet deelgenomen)</i>
September-December 2021	Fase III prototypen feedbackrapport	Inhoudelijke afstemming definitieve prototypen voor fase III

Er werd reeds een technisch rapport opgesteld van fase I

4 Conceptueel kader: inspirerend burgerschap in een notendop

Voor de ontwikkeling van het Burgerschapskompas vertrokken we initieel van de [pijlers van burgerschapsvorming](#) in een katholieke dialoogschool. Deze pijlers zijn geïnspireerd op [de wegwijzers van een katholieke dialoogschool](#). Doorheen het schooljaar 2019-2020 is er ingezet op de ontwikkeling van een toegankelijke voorstelling van waar inspirerend burgerschap voor staat (zie *Figuur 1*).

We geloven dat inspirerend burgerschap in een katholieke dialoogschool een plaats heeft omdat leerlingen geïnspireerd willen participeren in een veranderlijke maatschappij, omdat leraren inspirerend willen bijdragen aan de persoonsvorming van leerlingen, omdat scholen hun maatschappelijk engagement willen en kunnen opnemen en omdat de samenleving verwacht dat leerlingen als verantwoordelijke burgers hun plaats in de samenleving opnemen. Om die verantwoordelijkheid te kunnen en willen opnemen, dienen leerlingen te groeien in het vormgeven van hun identiteit, reflectie, actie ondernemen, verbindend dialogeren en kritisch onderzoek. Leerlingen worden ondersteund in dit groeiproces door burgerschap te integreren in leeractiviteiten op school en door in te zetten op het ontwikkelen van een burgerschapsklimaat op school. Dergelijk klimaat ontstaat door in te zetten op authenticiteit, diversiteit, verbondenheid, samenwerking en participatie op school.

Figuur 1. Inspirerend burgerschap in een notendop

Met het Burgerschapskompas krijgen scholen de kans om verschillende aspecten van inspirerend burgerschap op school te screenen (zie *Figuur 2*). Om een valide survey te kunnen opstellen formuleerden we operationele schalen die de pijlers concreet maken. De schalen worden opgedeeld in vragen over attitudes van leerlingen, over burgerschapseducatie in de lessen en over het schoolklimaat. Dat betekent echter ook dat de schalen die opgenomen zijn in het Burgerschapskompas niet exhaustief zijn.

Thema's in het burgerschapskompas

Figuur 2. Inhoud van de thema's in het burgerschapskompas

De schalen die gebruikt werden om de pijlers te operationaliseren zijn vaak geïnspireerd op wetenschappelijke gevalideerde bronnen. In Tabel 3 presenteren we een overzicht van de bevroegde concepten en de link met reeds bestaande bronnen. Op basis van fase I van het pilootonderzoek werden aanpassingen aangebracht in de formulering van sommige items en werden soms keuzes gemaakt m.b.t. welke stellingen werden opgenomen en welke niet. Omdat het aantal aanpassingen aanzienlijk is, spreken we dan ook over 'geïnspireerd op' een reeds bestaande gevalideerde schaal. In het beschrijvend onderzoek verderop in dit rapport, presenteren we in hoeverre onze operationalisering betrouwbaar zijn.

Het was niet mogelijk om voor alle concepten een geschikte wetenschappelijke bron te vinden, m.a.w. een bron die de betekenis van de pijler weerspiegelt zoals beoogd in de katholieke dialogeschool. Voor deze bronnen werden zelf items opgesteld (aangeduid met 'niet van toepassing'). Ook voor deze operationalisering, beschrijven we verder in dit rapport de betrouwbaarheid.

Tabel 3. Overzicht bevroegde concepten en gebruikte schalen

Concept	Wetenschappelijke inspiratiebron
Achtergrondkenmerken	
Geslacht	Niet van toepassing
Aantal boeken	Niet van toepassing
Ouders samenwonen	Niet van toepassing
Eigen slaapkamer	Niet van toepassing
Thuisstaal	Niet van toepassing
Verbondenheid met de school	Sense of belonging (Moody and Bearman 1998)
Duidelijke regels	Brown and Evans (2002)
Zorgzame lerarenstijl	ICCS-onderzoek (Schulz et al. 2018)
Stimulerende lerarenstijl	ICCS-onderzoek (Schulz et al. 2018)
Levensbeschouwelijke inspiratie	Niet van toepassing
Levensbeschouwelijke openheid	Balistreri, Busch-Rossnagel, and Geisinger (1955)
De wereld onderzoeken in de klas	ICCS- en YPPSP-onderzoek (Schulz et al. 2018, Cohen and Kahne 2013)
Mening geven in de klas	ICCS- en YPPSP-onderzoek (Schulz et al. 2018, Cohen and Kahne 2013)
Media in de klas	ICCS- en YPPSP-onderzoek (Schulz et al. 2018, Cohen and Kahne 2013)

Concept	Wetenschappelijke inspiratiebron
Interesse in de wereld	Niet van toepassing
Dialogoog op school	Rubin-Vaughan et al. (2011)
Openheid t.a.v. diversiteit	CIRCLE-onderzoek (Chi, Jastrzab, and Melchior 2006); ten Dam et al. (2014)
Empathische houding	CIRCLE-onderzoek (Chi, Jastrzab, and Melchior 2006)
Geweldloze interacties	ICCS-onderzoek (Schulz et al. 2018)
Maatschappelijk engagement	ICCS-onderzoek (Schulz et al. 2018)
Inspraak op school	ICCS-onderzoek (Schulz et al. 2018)
Samenwerken	CIRCLE-onderzoek (Chi, Jastrzab, and Melchior 2006)
Zorg voor de omgeving	CIRCLE-onderzoek (Chi, Jastrzab, and Melchior 2006)
Actiecompetentie	Niet van toepassing

Bij schalen met betrekking tot de leerling maakten we de link met de leerplandoelen. Belangrijk om in het achterhoofd te houden is dat de link met leerplandoelen **indicatief** is, maar niet dekkend. Dit betekent dat de vragen handelen over een subconcept van dit leerplandoel. Andere evaluatievormen zijn uiteraard nodig om een breed beeld te krijgen van de schoolwerking en het functioneren van leerlingen.

5 Naar een kwaliteitsvol instrument voor scholen

5.1 Meten we wat we willen weten?

Zoals reeds eerder vermeld, is de vragenlijst van het Burgerschapskompas geïnspireerd op reeds bestaande wetenschappelijke bronnen. Maar om de validiteit van het instrument nog verder te optimaliseren, werd er beroep gedaan op de expertise van drie externe expertgroepen: inhoudelijke experts, leerlingen en schoolteams.

5.1.1 Inhoudelijke experts

De items werden in eerste instantie voorgelegd aan collega's uit de dienst Curriculum & vorming (team basisonderwijs en secundair onderwijs). We vroegen hen om te beoordelen in welke mate onze itemvragen aansloten bij de generieke doelen van Zill en bij de leerplandoelen uit (voornamelijk) het gemeenschappelijk funderend leerplan voor de 1e graad. We legden de verschillende versies ook steeds voor aan de collega's van team IDE-projectwerking KDS waarop zij vanuit hun expertise suggesties tot verbetering gaven.

Uit deze gesprekken bleek dat het Burgerschapskompas betekenisvol is voor wat we in kaart willen brengen (*begripsvaliditeit*), maar dat de items niet kunnen beschouwd worden als dekkend voor de totale inhoud (*inhoudsvaliditeit*) van alle begrippen. Dit betekent dat, naast een kwantitatieve bevraging, andere methodieken nodig zijn (bv. gesprekken met leerlingen, zie verder). Er werd geopperd dat voor sommige vragen, leerlingen moeilijk de school kunnen evalueren wanneer ze slechts enkele maanden school hebben gevolgd (bv. leerlingen in het 1ste jaar secundair die het Burgerschapskompas invullen in het begin van het schooljaar).

5.1.2 Leraren en schoolleiders

Tijdens pilootfase I engageerde één basisschoolteam zich om feedback te geven op een eerste versie van de vragenlijst. Uit deze bespreking hebben we heel wat aanpassingen kunnen doen teneinde het taalgebruik aan te passen aan de kinderen zodat de *gezichtsvaliditeit* geoptimaliseerd wordt.

Tijdens het overlopen van de resultaten met de pilootscholen merken we dat onze gesprekspartners vaak heel concrete gebeurtenissen in verband konden brengen met de Burgerschapskompas-resultaten (zowel tijdens pilootfase I als pilootfase II). Dit is voor ons een teken dat de resultaten een deel van de realiteit weerspiegelen (*ecologische validiteit*).

5.1.3 Leerlingen

Tijdens pilootfase I werden tevens medewerkers van de Vlaamse Scholierenkoepel bevroegd. Leerlingen, en leden van de Vlaamse Scholierenkoepel gaven aan dat ze de vragen (voornamelijk die over de school en pesten) erg belangrijk vonden, en de items voor hen een *hoge ecologische en gezichtsvaliditeit* hadden. Tijdens pilootfase I werd ook ingezet op feedback van leerlingen die de vragenlijst zelf ingevuld hebben in een echte schoolsetting. Leerlingen werden na het invullen gevraagd (mondeling en/of schriftelijk) om hun mening over de vragen te geven (zie verslag pilootfase I).

Tijdens pilootfase II werd er ingezet op het verzamelen van feedback via cognitieve interviews met vergelijkbare testrespondenten. In totaal werden er acht kinderen getest. Vijf kinderen bevonden zich in de beoogde leeftijdsrange (5de en 6de leerjaar). Opdat de vragenlijst zo optimaal mogelijk begrepen zou worden door kinderen in het 5de en 6de leerjaar die minder cognitief sterk en/of talig zijn, testten we de survey ook uit bij drie negenjarigen in het vierde leerjaar.

Uit de cognitieve interviews bleek dat de meeste stellingen voor de testrespondenten duidelijk waren. Maar kinderen wezen wel geregeld op interpretatiemoeilijkheden bij stellingen die te abstract geformuleerd werden. Woorden zoals ‘onderwerpen’, ‘dingen’, ‘verhalen’, zijn vaak te algemeen voor kinderen om goed te kunnen begrijpen waarover het gaat. Kinderen werden gevraagd om zelf suggesties te geven inzake voorbeelden die eventueel opgenomen kunnen worden in de volgende versie van de vragenlijst. De rapportage van de cognitieve interviews is beschikbaar in een apart intern document (ter beschikking via graziela.dekeyser@katholiekonderwijs.vlaanderen).

6 Dataverzameling pilootonderzoek fase II

Pilootscholen werden gerekruteerd via de nieuwsbrief van Katholiek Onderwijs Vlaanderen en verschillende inforondes. Daarnaast werd er beroep gedaan op persoonlijke contacten van de projectmedewerkers. Ten slotte werden ook enkele scholen geworven die reeds participeerden aan proeftuinscholen Inspirerend Burgerschap basisonderwijs en Big Ideas scholen (secundair onderwijs).

Om de planlast voor schoolteams zo minimaal mogelijk te houden, is er geopteerd voor een **online vragenlijst**. Er zijn verschillende voordelen: leerlingen kunnen (mits een internetconnectie en een computer of tablet voorhanden zijn) zichzelf aanmelden en de vragen anoniem invullen. Dat zorgt ervoor dat de antwoorden rechtstreeks verzonden worden naar een verzegelde databank, zodat de privacy van de deelnemende leerlingen gegarandeerd wordt. Onderzoek toont tevens aan dat online vragenlijsten betere datakwaliteit genereert bij de beoogde leeftijdscategorie (Borgers, De Leeuw, and Hox 2000). Ten slotte maken online bevestigingen het mogelijk om scholen snel van een feedbackrapport te voorzien.

Om de betrouwbaarheid en standaardisatie verder te verhogen, werd bij de afname in een **instructievideo** voor leerlingen ([hier](#) te vinden) en een **handleiding** voor leraren voorzien.

De instructievideo vergroot de afstand met de aanwezige leraar, waardoor leerlingen ook echt het gevoel krijgen dat ze hun eigen mening mogen geven. De video is bedoeld om leerlingen kort het hoe

en waarom van de vragenlijst toe te lichten. Daarnaast wordt er benadrukt wat anonimiteit betekent en wat er zal gebeuren met de antwoorden van de leerlingen.

In de handleiding voor leraren wordt aangegeven hoe leraren een moeilijk woord of begrip kunnen uitleggen, zonder hierbij sturend te zijn en dus vertekening in de hand te werken. Bovendien wordt in de handleiding benadrukt om leerlingen zoveel mogelijk zelfstandig te laten werken zodat inmenging van de leraar tot een minimum beperkt wordt.

De leerlingen vullen klassikaal de vragenlijst in. Afhankelijk van de computercapaciteit van de school, vult de hele klas, dan wel een deel van de klas tegelijkertijd de survey in. Het invullen van de vragenlijst duurt ongeveer 45 minuten voor leerlingen die alle vragen in het kompas dienen in te vullen.

7 Sample pilootonderzoek fase II

Het databestand bevat 606 respondenten uit 6 scholen.

Hieronder kun je de verdeling terugvinden. We beschouwen de verdeling niet als representatief voor de Vlaamse populatie, maar wel als voldoende divers om kwaliteitsvolle conclusies te kunnen trekken over de kwaliteit van de items.

Iets meer jongens (51%) dan meisjes (47%) vulden de survey in. Iets meer dan de helft van de kinderen rapporteert dat ze een boekenkast of meer hebben thuis. Ongeveer een vijfde van de kinderen geeft aan dat ze twee boekenplanken hebben en nog eens 21% van de kinderen zegt dat ze slechts over 1 boekenplank beschikken. 7% van de kinderen rapporteert geen boeken te hebben.

De meerderheid van de leerlingen in onze sample spreekt enkel Nederlands thuis (61%). 1 op 10 leerlingen spreekt meestal Nederlands thuis terwijl 12% van de leerlingen meestal een andere taal spreekt. Iets minder dan een vijfde van de leerlingen (18%) wisselt geregeld tussen Nederlands en een andere taal.

Iets meer dan een kwart van de leerlingen heeft ouders die niet meer samenwonen. Ten slotte rapporteert bijna 1 op 10 leerlingen dat ze geen eigen slaapkamer hebben.

Tabel 4. Kenmerken sample fase II pilootonderzoek

Variabele	Categorieën	Frequentie (aantal)	Percentage (aandeel)
Geslacht	Jongen	308	51.16
	Meisje	285	47.34
	X	9	1.50
Aantal boeken	Een boekenkast of meer	312	52.17
	Twee boekenplanken	120	20.07
	Eén boekenplank	125	20.90
	Geen boeken	41	6.86
	Missing	8	
Taal gesproken met ouders thuis	Alleen Nederlands	366	60.90
	Meestal Nederlands	60	9.98
	Soms Nederlands, soms een andere taal	105	17.47
	Meestal een andere taal	70	11.65
	Missing	5	
Ouders wonen samen	Neen	155	25.83
	Ja	445	74.17
	Missing	6	
Eigen slaapkamer	Neen	59	9.85
	Ja	540	90.15
	Missing	7	

8 Beschrijvende statistieken pilootonderzoek fase II

Dit hoofdstuk geeft een beschrijving van de kenmerken van de items en schalen. Vooreerst presenteren we per item (dat moest beoordeeld worden op een vierpuntschaal²) het aantal personen dat een (geldig) antwoord gaf (N), het aandeel leerlingen dat “weet ik niet” heeft aangeduid (opgenomen als system missing), het gemiddelde (M) en de spreiding (standaarddeviatie: SD).

Gezien de hieronder beschreven items op een vierpuntschaal beoordeeld dienden te worden, is het theoretisch minimum en maximum respectievelijk steeds 1 en 4. Een gemiddelde gelijk of hoger dan 3 interpreteren we als volgt: gemiddeld gesproken, herkennen de leerlingen zich in een specifieke stelling over burgerschap (attitude bij zichzelf) of burgerschapsvorming en klimaat op school.

Belangrijk om te weten is dat leerlingen in deze fase van het onderzoek werden aangemoedigd om de ‘ik weet het niet’ categorie aan te duiden indien ze niet zeker waren of twijfelden over een antwoord. Deze categorie gebruiken we dan ook als indicator voor de moeilijkheidsgraad van de vraag. Wanneer dit aantal 15% overschrijdt, is het nodig het item te herbekijken en eventueel te schrappen.

Om de schalen te construeren, werden principale componentenanalyses uitgevoerd in SPSS. De schalen werden berekend door de gemiddelde waarde van de onderliggende items te berekenen. Leerlingen moesten minstens de helft van het aantal items hebben ingevuld om opgenomen te worden in de schaalberekening. We presenteren voor elke schaal de verdelingskenmerken (het gemiddelde, de spreiding, de scheefheid) en de interne consistentie van de schaal (uitgedrukt in Cronbach’s alfa). Een Cronbach’s alfa hoger dan .60 wordt voor leerlingen van de jongste leeftijdscategorie als betrouwbaar geacht (Ilma de Souza Cortes, Marcenes, and Sheiham 2002). Dat betekent dat de items onderling sterk samenhangen en samen één onderliggend concept meten.

Ten slotte is het nog belangrijk om mee te geven dat een aantal stellingen in de survey niet bij alle leerlingen zijn bevroegd. Sommige items werden enkel gemeten bij leerlingen die aangaven dat dit niet hun eerste schooljaar op de school is. De keuze om deze schaal enkel voor te leggen aan leerlingen die al langer op de school vertoeven, is genomen op basis van feedbackgesprekken met scholen uit pilootfase I. Er werd geopperd dat voor sommige vragen, leerlingen moeilijk de school kunnen evalueren wanneer ze slechts enkele maanden school hebben gevolgd (bv. leerlingen in het 1ste secundair die het Burgerschapskompas invullen in het begin van het schooljaar). Deze stellingen worden in de tabellen aangeduid met een *. In wat volgt, stellen we per pijler schalen op het niveau van de school en op het niveau van de leerlingen voor.

8.1 Burgerschapsattitudes bij leerlingen

8.1.1 Actie ondernemen

Zorg voor de omgeving

Vier stellingen werden bevroegd in de survey die peilen naar de inschatting van leerlingen over de mate waarin ze zelf zorg dragen voor hun omgeving. De antwoordcategorieën varieerden van *helemaal niet waar* (1) tot *helemaal waar* (4) (zie Tabel 5).

² In wetenschappelijke literatuur wordt aangeraden om voor jongere respondenten te werken met vierpuntschalen (Borgers, De Leeuw, and Hox 2000, Borgers, Hox, and Sikkel 2004). Jongere leerlingen hebben immers de neiging om bij oneven antwoordmogelijkheden het “midden” te kiezen omdat ze bang zijn om een fout antwoord aan te duiden. Met een vierpuntschaal worden leerlingen gestimuleerd om een kant te kiezen. Meer informatie over het opstellen en afnemen van vragenlijsten bij jongere leerlingen, is op te vragen bij graziela.dekeyser@katholiekonderwijs.vlaanderen

De items meten één dimensie en vormen een intern consistente schaal: de Cronbach's alfa bedraagt .63. Leerlingen scoren gemiddeld 2.95 op een schaal gaande van 1 tot 4. 60% van de leerlingen geeft een score van drie of hoger.

Tabel 5. Beschrijvende statistieken schaal 'zorg voor omgeving'

Item	Aantal	Weet ik niet (%)	M	S.D.	Factorlading
Wanneer er iets oneerlijks in de school gebeurt, probeer ik iets te doen.	549	9.41	2.78	.83	.70
Ik heb dingen gedaan waarmee ik anderen in mijn school help.	518	14.52	2.92	.81	.66
Ik heb al eens mensen die ik niet goed ken geholpen.	573	5.45	3.14	.78	.63
Als ik zie dat iemand op school gepest wordt, help ik.	524	13.53	2.95	.815	.75
Schaal	N	M	Aandeel lln >=3	S.D.	Cronbach's alfa
Zorg voor omgeving	582	2.95	60%	.57	.63

Samenwerken

In de survey werden dan ook vijf stellingen opgenomen die peilen naar hoe leerlingen zich positioneren t.a.v. samenwerken op school. Leerlingen antwoordden op een vierpuntenschaal, gaande van helemaal niet waar (1) tot helemaal waar (4) (zie Tabel 6).

De factoranalyse wees uit dat de items samen één concept meten. Bovendien is de meting van het concept betrouwbaar: de items vormen samen een intern consistente schaal met een Cronbach's alfa gelijk aan .80. Gemiddeld rapporteren de leerlingen een score van 3.27 op een schaal met 4 als theoretisch maximum. Bijna acht op tien leerlingen (79%) scoren een drie of hoger op de schaal.

Tabel 6. Beschrijvende statistieken schaal 'samenwerken'

Item	Aantal	Weet ik niet (%)	M	S.D.	Factorlading
Ik probeer ervoor te zorgen dat andere leerlingen hun best doen.	565	6.77	3.02	.77	.71
Ik vind het belangrijk dat iedereen in de groep zich goed voelt.	587	3.14	3.42	.68	.78
Als er een probleem is in de groep, zoeken we samen een oplossing.	574	5.28	3.07	.75	.72
Ik vind het belangrijk dat iedereen in de groep mee doet.	589	2.81	3.33	.76	.76
Ik vind het belangrijk dat iedereen in de groep de kans krijgt om iets te zeggen.	590	2.64	3.53	.62	.79
Schaal	N	M	Aandeel lln >=3	S.D.	Cronbach's alfa
Samenwerken	595	3.27	79%	.54	.80

Actiecompetentie

Ten slotte werd er gepeild naar de actiecompetentie van leerlingen. De leerlingen werd een hypothetische situatie voorgelegd: "Stel je voor, er is iemand nieuw in de klas. Je hebt al een aantal keer gezien dat deze leerling geen boterhammen bij heeft tijdens de middag en dat verbergt voor de leraar". Daarna werd er hen gevraagd om aan te geven in hoeverre ze akkoord gingen met vier stellingen, gaande van *helemaal niet waar* (1) tot *helemaal waar* (4) (zie Tabel 7).

De items meten samen één concept en vormen een intern consistente schaal (Cronbach's alfa = .77). Gemiddeld rapporteren leerlingen een score van 3.16 op de actiecompetentieschaal. Kijken we naar het aandeel leerlingen met een score van drie of hoger, dan zien we dat bijna driekwart (74%) van de leerlingen zichzelf actiecompetent ervaren.

Tabel 7. Beschrijvende statistieken schaal 'actiecompetentie'

Item	Aantal	Weet ik niet (%)	M	S.D.	Factorlading
Ik heb al enkele ideeën hoe ik deze leerling zou kunnen helpen.	564	6.93	2.94	.80	.75
Ik wil deze leerling helpen.	580	4.29	3.32	.68	.84
Ik vind dat we als school iets kunnen doen voor deze leerling.	567	6.44	3.32	.71	.76
Om deze leerling te helpen, maakt het voor mij niet uit of ik deze leerling ken of niet.	553	8.75	3.08	.83	.75
Schaal	N	M	Aandeel lln >=3	S.D.	Cronbach's alfa
Actiecompetentie	590	3.16	74%	.58	.77

8.1.2 Mijn identiteit vormgeven

In de survey werden tevens vijf stellingen opgenomen die peilen naar de openheid van leerlingen t.a.v. religie en andere levensbeschouwingen. De antwoordcategorieën varieerden zoals steeds van helemaal niet waar (1) tot helemaal waar (4) (zie Tabel 8).

De betrouwbaarheidsanalyse toont aan dat de vijf items onderling een consistente schaal vormen, hoewel de Cronbach's alfa iets lager ligt dan voor de reeds gerapporteerde schalen (.66). Gemiddeld rapporteren een score van 2.73 op een schaal gaande van 1 tot 4. Kijken we naar het aandeel leerlingen dat een 'positieve' attitude heeft t.a.v. levensbeschouwing, dan zien we dat een minderheid van de leerlingen een score van 3 of meer rapporteert (42%).

Tabel 8. Beschrijvende statistieken schaal 'levensbeschouwelijke openheid'

Item	Aantal	Weet ik niet (%)	M	S.D.	Factorlading
Als iemand iets anders denkt over het leven, vind ik dat interessant.	572	5.61	2.86	.82	.74
Ik praat graag met anderen over wat ik belangrijk vind in het leven.	584	3.63	2.86	.90	.62
In elke godsdienst kan ik belangrijke dingen leren.	563	7.10	2.80	.93	.70
Mijn mening over geloven kan nog veranderen in de toekomst.	542	10.56	2.55	1.04	.55
Ik heb al over geloof gepraat met mensen die er anders over denken dan ik.	562	7.26	2.57	1.03	.66
Schaal	N	M	Aandeel lln >=3	S.D.	Cronbach's alfa
Levensbeschouwelijke openheid	600	2.73	42%	.63	.66

8.1.3 Verbindend dialogeren

Leerlingen werden gevraagd om voor vijf verschillende vormen van pestgedrag aan te geven hoe vaak ze hiermee op school geconfronteerd werden, gaande van *nooit* (1) tot *wekelijks* (4).

De betrouwbaarheidsanalyse toont aan dat de vijf items een intern consistente schaal meten: de Cronbach's alfa is gelijk aan .84. Omdat alle andere schalen positief geformuleerd werden, is er

geopteerd om dat voor deze schaal ook te doen. De originele pestfrequentieschaal werd omgekeerd om een ‘geweldloze interactie’ schaal te bekomen. Gemiddeld rapporteren leerlingen een score van 3.37 op een schaal van 1 tot 4. Een overgrote meerderheid van de leerlingen (81%) scoort 3 of hoger op de schaal.

Tabel 9. Beschrijvende statistieken schaal ‘geweldloze interacties’

Item	Aantal	Weet ik niet (%)	M	S.D.	Factorlading
Hoe vaak heeft een leerling jou op school met een beledigende bijnaam aangesproken?	535	11.72	2.18	1.02	.71
Hoe vaak heeft een leerling jou online met een beledigende bijnaam aangesproken?	572	5.61	1.59	.92	.85
Hoe vaak heeft een leerling online dingen over je geschreven om je bij anderen belachelijk te maken?	533	12.05	1.44	.77	.82
Hoe vaak heeft een leerling op school gedreigd je pijn te doen?	568	6.27	1.65	.89	.74
Hoe vaak heeft een leerling online gedreigd je pijn te doen?	575	5.12	1.31	.72	.81
Schaal	N	M	Aandeel lln >=3	S.D.	Cronbach's alfa
Geweldloze interacties	581	3.37	81%	.66	.84

Om ‘verbindend dialogeren’ nog verder te concretiseren op het niveau van individuele leerlingentititudes werden er tevens stellingen opgenomen in de survey die peilen naar de openheid t.a.v. diversiteit. Opnieuw bestonden de antwoordcategorieën uit vier opties, gaande van *helemaal niet waar* (1) tot *helemaal waar* (4).

Zes originele items werden opgenomen maar de factoranalyse wees uit dat deze twee onderliggende dimensies maten. De tweede dimensie bestond slechts uit twee items (item5 ‘Ik vind verschillen tussen leerlingen belangrijk’ en item6 ‘Ik wil graag weten waarom mijn vrienden andere gewoonten hebben dan ik’). Daarom werd er geopteerd om deze restitems niet als aparte schaal op te nemen. De eerste vier items (item1 t.e.m. item4) vormden wel een intern consistente schaal. Echter, indien item1 (‘Ik kan veel leren van mensen die anders zijn dan ik’) niet werd opgenomen, verhoogde de Cronbach’s alfa van de schaal. Daarom is er gekozen om item1 niet mee te nemen in de finale schaalberekening (Cronbach’s alfa = .79) (zie Tabel 10).

Gemiddeld rapporteren leerlingen een score van 3.28 op een schaal gaande van 1 tot 4. 80% van de leerlingen scoort een 3 of hoger.

Tabel 10. Beschrijvende statistieken schaal ‘openheid t.a.v. diversiteit’

Item	Aantal	Weet ik niet (%)	M	S.D.	Factorlading
Ik vind het goed als iemand die thuis een andere taal spreekt in mijn klas zit.	561	7.43	3.27	.86	.82
Ik vind het goed als iemand met een ander geloof in mijn klas zit.	563	7.10	3.30	.78	.87
Ik vind het goed als iemand met een handicap in mijn klas zit.	540	10.89	3.24	.85	.78
Schaal	N	M	Aandeel lln >=3	S.D.	Cronbach's alfa
Openheid t.a.v. diversiteit	569	3.28	80%	.69	.79

De laatste set items die werden opgenomen om de pijler ‘dialogo op school’ te operationaliseren, bestond uit vijf stellingen die peilen naar de ‘empathische houding’ van leerlingen. Leerlingen antwoordden op een vierpuntsschaal, gaande van *helemaal niet waar* (1) tot *helemaal waar* (4) (zie *Tabel 11*).

De factoranalyse toonde aan dat de vijf items samen één concept meten die bovendien een intern consistente schaal vormen (Cronbach’s alfa = .71). Gemiddeld rapporteren leerlingen een score van 3.10 op een schaal gaande van 1 tot 4. 68% van de leerlingen scoort drie of meer op de schaal.

Tabel 11. Beschrijvende statistieken schaal ‘empathische houding’

Item	Aantal	Weet ik niet (%)	M	S.D.	Factorlading
Als een vriend boos is op mij probeer ik te begrijpen waarom.	592	2.31	3.28	.73	.68
Als mijn vrienden ruzie maken zorg ik ervoor dat ze het uitpraten.	574	5.28	2.99	.86	.68
Ik weet hoe ik ruzie kan vermijden.	566	6.60	2.98	.84	.63
Ik denk na hoe iemand zich voelt voor ik iets zeg.	569	6.11	2.92	.86	.71
Als ik naar iemand luister, probeer ik te begrijpen hoe die zich voelt.	585	3.47	3.35	.72	.75
Schaal	N	M	Aandeel lln >=3	S.D.	Cronbach's alfa
Empathische houding	593	3.10	68%	.55	.71

8.1.4 Onderzoeken

Om de individuele attitude van leerlingen te meten inzake ‘onderzoeken’, werden zes items opgesteld die peilen naar de mate van nieuwsgierigheid en begeestering van leerlingen inzake veel voorkomende thema’s in burgerschapseducatie (zie *Tabel 12*).

De betrouwbaarheidsanalyse toont aan dat de zes items samen intern consistent zijn en één concept meten (Cronbach’s alfa = .73). De gemiddelde score op de schaal is 2.95 op een schaal gaande van 1 tot 4. 55% van de leerlingen rapporteert een score van 3 of hoger op de schaal.

Tabel 12. Beschrijvende statistieken schaal ‘interesse in de wereld’

Item	Aantal	Weet ik niet (%)	M	S.D.	Factorlading
Ik ben nieuwsgierig naar hoe mensen hun godsdienst beleven.	573	5.45	2.37	.97	.57
Ik ben nieuwsgierig naar hoe we milieuproblemen kunnen oplossen.	587	3.14	3.13	.85	.73
Ik ben nieuwsgierig naar hoe we het welzijn van dieren kunnen verbeteren.	592	2.31	3.39	.75	.69
Ik ben nieuwsgierig naar hoe ik mensen kan helpen die het moeilijk hebben.	586	3.30	3.24	.74	.72
Ik ben nieuwsgierig naar hoe ik mijn buurt leuker kan maken voor iedereen.	571	5.78	2.96	.88	.65
Ik ben nieuwsgierig naar hoe ons land bestuurd wordt.	581	4.13	2.56	1.02	.61
Schaal	N	M	Aandeel lln >=3	S.D.	Cronbach's alfa
Interesse in de wereld	597	2.95	55%	.57	.73

8.2 Hoe werken we aan burgerschap? Burgerschap in de lessen

In de survey werden zeven items opgenomen die peilden naar hoe de school de levensbeschouwelijke inspiratie van de leerlingen bevordert (zie *Tabel 13*). Deze items werden enkel gemeten bij leerlingen die aangaven dat dit niet hun eerste schooljaar op de school is. De antwoordcategorieën varieerden van *helemaal niet waar* (1) tot *helemaal waar* (4).

Tabel 13. Beschrijvende statistieken schaal ‘levensbeschouwelijke inspiratie’

Item	Aantal	Weet ik niet (%)	M	S.D.	Factorlading
We luisteren in de klas naar verhalen die me anders doen denken over de wereld.*	232	.00	2.97	.84	.57
Mijn leraren vertellen verhalen die me helpen als ik bang, boos of verdrietig ben.*	232	.00	2.42	.94	.71
In de klas praten we met elkaar over wat ons kan helpen als we heel verdrietig, bang of boos zijn.*	232	.00	2.59	.94	.75
In de klas praten we met elkaar over wat we belangrijk vinden in het leven.*	232	.00	2.75	.88	.75
In de klas praten we met elkaar over gelovig zijn.*	232	.00	2.84	.93	.74
Mijn leraren praten met ons over wat zij belangrijk vinden in het leven.*	232	.00	2.64	.92	.73
Mijn leraren helpen me nadenken over wat ik belangrijk vind in het leven.*	232	.00	2.67	.91	.73

* Deze items werden niet bevroegd bij leerlingen die aangaven dat het hun eerste schooljaar op de sample school was.

Schaal	N	M	Aandeel Iln >=3	S.D.	Cronbach's alfa
Levensbeschouwelijke inspiratie	232	2.70	38%	.65	.84

De zeven items vormen één inhoudelijk consistente schaal: de Cronbach's alfa bedraagt .84. Gemiddeld rapporteren de leerlingen een score van 2.7 op de schaal levensbeschouwelijke openheid. Ook opvallend: slechts 38% van de leerlingen rapporteert een score van 3 of hoger.

In de Burgerschapskompas vragenlijst werden origineel 12 items opgenomen die verwijzen naar de ‘kritisch onderzoek’. De items werden opnieuw enkel bevroegd bij leerlingen die niet hun eerste jaar op hun respectievelijke school zaten. De antwoordcategorieën varieerden zoals steeds van *helemaal niet waar* (1) tot *helemaal waar* (4).

De factoranalyses toonde aan dat de 12 items drie verschillende subdimensies van kritisch onderzoek meten. Bovendien laadde item11 (‘Als we een probleem in de wereld bespreken, praten we over wie hier onder lijdt’) en item9 (‘Leraren helpen me om na te denken over mijn mening’) op twee verschillende dimensies. Daarom werd ervoor gekozen om deze items niet op te nemen in de schaalconstructies.

De eerste schaal die we kunnen destilleren is gedefinieerd als ‘de wereld onderzoeken in de klas’ en bestaat uit vier items (zie *Tabel 14*). De vier items vormen samen een intern consistente schaal: de Cronbach's alfa bedraagt .79. Gemiddeld rapporteren leerlingen een score van 2.55 op een schaal met een range van 1 tot 4. Daarenboven scoort iets meer dan één op drie leerlingen een drie of hoger op de schaal (36%).

Tabel 14. Beschrijvende statistieken schaal ‘de wereld onderzoeken in de klas’

Item	Aantal	Weet ik niet (%)	M	S.D.	Factorlading
Als iets op het nieuws is geweest, zoeken we met de klas of het waar is of niet.*	219	5.60	2.14	.98	.76
Als we in de klas praten over een onderwerp, zoeken we verschillende infobronnen.*	204	12.07	2.51	.96	.78
Als we een probleem in de wereld bespreken, zoeken we verschillende oplossingen.*	213	8.19	2.80	.93	.71
Als we een probleem in de wereld bespreken, onderzoeken we wat de gevolgen zijn.*	217	6.47	2.77	.88	.74

* Deze items werden niet bevroegd bij leerlingen die aangaven dat het hun eerste schooljaar op de sample school was.

Schaal	N	M	Aandeel IIn >=3	S.D.	Cronbach's alfa
De wereld onderzoeken in de klas	225	2.55	36%	.73	.79

De tweede schaal die we kunnen berekenen peilt naar de mate waarin leerlingen het gevoel hebben dat ze hun ‘mening (kunnen) geven in de klas’ en bestaat uit drie verschillende items (zie Tabel 15). Ook hier wijst de betrouwbaarheidsanalyse op een interne consistente schaal (Cronbach's alfa = .68). Gemiddeld scoren de leerlingen in onze sample een 3.23 op de schaal. Wat betreft het aandeel leerlingen met een ‘positieve attitude’ inzake mening geven in de klas, zien we dat 79% een score van 3 of hoger rapporteert.

Tabel 15. Beschrijvende statistieken schaal ‘mening geven in de klas’

Item	Aantal	Weet ik niet (%)	M	S.D.	Factorlading
Mijn leraren vertellen dat er verschillende meningen zijn over een onderwerp.*	221	4.74	3.21	.73	.67
Als we in de klas praten over een onderwerp, kan ik mijn mening zeggen.*	222	4.31	3.33	.76	.83
Als ik het ergens niet mee eens ben in de klas, mag ik dat zeggen.*	216	6.90	3.18	.82	.75

* Deze items werden niet bevroegd bij leerlingen die aangaven dat het hun eerste schooljaar op de sample school was.

Schaal	N	M	Aandeel IIn >=3	S.D.	Cronbach's alfa
Mening geven in de klas	225	3.23	79%	.63	.68

De derde en laatste schaal die we kunnen onderscheiden, verwijst naar de plaats van ‘media in de klas’ en bestaat tevens uit drie items (zie Tabel 16). De items vormen een intern consistente schaal (Cronbach's alfa = .65). De gemiddelde score op de schaal is 3.04 op een schaal van 1 tot 4. 65% van de leerlingen scoort een 3 of hoger.

Tabel 16. Beschrijvende statistieken schaal ‘media in de klas’

Item	Aantal	Weet ik niet (%)	M	S.D.	Factorlading
We praten er in de klas over dat niet alles op het internet waar is.*	229	1.29	3.17	.81	.67
We praten in de klas over hoe media en reclame ons gedrag beïnvloeden.*	223	3.88	2.90	.92	.83
Als iets op het nieuws is geweest, kunnen we er in de klas over praten.*	225	3.02	3.07	.87	.75

* Deze items werden niet bevroegd bij leerlingen die aangaven dat het hun eerste schooljaar op de sample school was.

Schaal	N	M	Aandeel lln >=3	S.D.	Cronbach's alfa
Media in de klas	228	3.04	65%	.67	.65

Leerlingen werden gevraagd om aan te geven in hoeverre ze op school de mogelijkheid kregen om verantwoordelijkheden op te nemen. Oorspronkelijk werden er 10 stellingen opgenomen om dit te meten. Deze stellingen werden enkel voorgelegd aan leerlingen die aangaven dat het niet hun eerste schooljaar op hun respectievelijk school was.

De factoranalyses toonden aan dat twee verschillende subdimensies aanwezig waren. De eerste dimensie beschrijft items (item1 t.e.m. item6) die wijzen op het maatschappelijk engagement dat leerlingen kunnen opnemen op school. Omdat item5 ('Ik mag op school veel samenwerken') en item6 ('Ik mag mijn mening zeggen over onze school') enigszins inhoudelijk afwijken van de overige items in de schaal, werd ervoor gekozen om deze items niet mee te berekenen in de uiteindelijke schaalberekening. De schaal o.b.v. de eerste vier items (zie *Tabel 17*) is intern consistent en dus betrouwbaar: de Cronbach's alfa bedraagt .72. Gemiddeld rapporteren leerlingen een score van 2.89 op een schaal gaande van 1 tot 4. Slechts een kleine meerderheid van de leerlingen (54%) scoort een 3 of hoger.

Tabel 17. Beschrijvende statistieken schaal 'maatschappelijk engagement op school'

Item	Aantal	Weet ik niet (%)	M	S.D.	Factorlading
Ik mag meedoen aan een actie om de school milieuvriendelijker te maken.*	198	14.66	2.95	.97	.68
Ik mag op school helpen bij een actie voor het goede doel.*	212	8.62	3.14	.93	.71
Ik mag op school kiezen voor welke goede doelen we ons inzetten.*	205	11.64	2.69	1.03	.77
Ik mag op school mee oplossingen bedenken voor een probleem.*	211	9.05	2.77	.98	.62

* Deze items werden niet bevraagd bij leerlingen die aangaven dat het hun eerste schooljaar op de sample school was.

Schaal	N	M	Aandeel lln >=3	S.D.	Cronbach's alfa
Maatschappelijk engagement op school	219	2.89	54%	.72	.72

De tweede dimensie die gedestilleerd kon worden, bestond uit stellingen die de mate van inspraak van leerlingen op school meten (item7 t.e.m. item10). De vier items vormen een intern consistente schaal met een Cronbach's alfawaarde van .73. Gemiddeld scoren de leerlingen 2.59 op een schaal met 4 als maximumwaarde. Kijken we naar het aandeel leerlingen dat drie of hoger scoort, dan stellen we vast dat een minderheid van de leerlingen voelt dat ze inspraak hebben (43%).

Tabel 18. Beschrijvende statistieken schaal 'inspraak op school'

Item	Aantal	Weet ik niet (%)	M	S.D.	Factorlading
Ik mag stemmen voor de leerlingenraad/het kinderparlement.*	200	13.79	2.96	1.171	.84
Ik mag mee beslissen hoe de dingen op school geregeld worden.*	211	9.05	2.09	.976	.66
Ik mag me kandidaat stellen als lid van de leerlingenraad/kinderparlement.*	200	13.79	3.12	1.085	.76
Ik mag mee de klasregels bepalen.*	216	6.90	2.28	1.099	.61

* Deze items werden niet bevraagd bij leerlingen die aangaven dat het hun eerste schooljaar op de sample school was.

Schaal	N	M	Aandeel Iln >=3	SD	Cronbach's alfa
Inspraak op school	221	2.59	43%	.80	.73

In de vragenlijst werden origineel zeven items opgenomen die peilen naar de mate waarin de school leerlingen leert om herstelgericht te handelen. De items werden opnieuw enkel bevraagd bij leerlingen die niet hun eerste jaar op hun respectievelijke school zaten. De antwoordcategorieën varieerden zoals steeds van *helemaal niet waar* (1) tot *helemaal waar* (4).

De factoranalyses wezen uit dat item4 (“Als ik gepest zou worden, kan ik bij een leraar terecht”) op een tweede dimensie laadde. Daarom is ervoor geopteerd om dit item niet te behouden voor de constructie van de schaal. De betrouwbaarheidsanalyse toont aan dat de resterende zes items samen één onderliggend concept meten (Cronbach's alfa = .74). De gemiddelde score op de schaal is 2.93 op een schaal gaande van 1 tot 4. 60% van de leerlingen rapporteert een score van 3 of hoger op de schaal.

Tabel 19. Beschrijvende statistieken schaal ‘herstelgericht leren handelen’

Item	Aantal	Weet ik niet (%)	M	S.D.	Factorlading
Ik leer op school wat ik moet doen als ik zie dat iemand gepest wordt.*	219	5.60	3.03	.82	.71
Ik leer op school hoe ik kan reageren als ik zelf gepest wordt.*	222	4.31	2.99	.93	.70
Ik leer op school hoe ik kan reageren als ik online gepest wordt.*	217	6.47	2.49	1.06	.66
Als ik ruzie heb gehad. kan ik zelf mee kiezen hoe ik het wil oplossen.*	222	4.31	3.13	.86	.46
Als ik ruzie heb gehad. helpt een leraar mij begrijpen waarom.*	214	7.76	3.01	.90	.70
Als ik ruzie heb gehad. helpt een leraar mij begrijpen wat de ander voelt.*	210	9.48	2.95	.93	.75

* Deze items werden niet bevraagd bij leerlingen die aangaven dat het hun eerste schooljaar op de sample school was.

Schaal	N	M	Aandeel Iln >=3	S.D.	Cronbach's alfa
Herstelgericht leren handelen	229	2.93	60%	.61	.74

8.3 Hoe werken we aan burgerschap? Schoolklimaat

Verbondenheid met de school

In de vragenlijst werden drie stellingen opgenomen die peilden naar de verbondenheid van leerlingen met hun school. De antwoordcategorieën varieerde van *helemaal niet waar* (1) tot *helemaal waar* (4).

Gemiddeld rapporteren leerlingen een score van 3.28 op hun verbondenheid met de school. De schoolverbondenheidsschaal is betrouwbaar. De Cronbach's Alpha voor de drie items bedraagt .70. 86% van de kinderen in onze sample geven een score van 3 of hoger.

Tabel 20. Beschrijvende statistieken schaal ‘verbondenheid met de school’

Item	Aantal	Weet ik niet (%)	M	S.D.	Factorlading
Ik ben blij hier op school te zijn.	594	1.98	3.38	.64	.79
Ik voel me een deel van deze school.	582	3.96	3.19	.69	.79
Ik ben trots op mijn school.	567	6.44	3.30	.69	.75

Schaal	N	M	Aandeel lln >=3	S.D.	Cronbach's alfa
Verbondenheid met de school	597	3.28	86%	.55	.70

Duidelijke structuur en regels

In de vragenlijst werden 3 stellingen opgenomen aangaande de duidelijkheid van de regels op school. De leerlingen konden aangeven in hoeverre ze akkoord gingen met de uitspraken, gaande van *helemaal niet waar* (1) tot *helemaal waar* (4).

De drie items vormen samen een consistente schaal (Cronbach's alfa = .67). Gemiddeld rapporteren leerlingen 3.34 op de schaal 'structuur en regels' op school. 84% van de leerlingen in onze sample rapporteren een score van 3 of hoger.

Tabel 21. Beschrijvende statistieken schaal 'structuur en regels'

Item	Aantal	Weet ik niet (%)	M	S.D.	Factorla ding
De regels op mijn school zijn duidelijk.	599	1.16	3.40	.70	.78
Ik begrijp waarom de regels op mijn school er zijn.	595	1.82	3.45	.67	.75
Ik ken de regels op mijn school goed.	589	2.81	3.15	.75	.75
Schaal	N	M	Aandeel lln >=3	S.D.	Cronbach 's alfa
Duidelijkheid regels	600	3.34	84%	.55	.67

Lerarenstijl

In de survey werden 11 originele items opgenomen om de perceptie van leerlingen over de lerarenstijl op school te evalueren. De 4 antwoordcategorieën gingen van *helemaal niet waar* (1) tot *helemaal waar* (4).

Uit een eerste inspectie van de data bleek dat een zeer hoog aandeel leerlingen item5 ('mijn leraren zien mij graag') beantwoord hadden met 'ik weet het niet' (29%). Daarom werd er besloten om item5 niet mee op te nemen in de berekening van de schalen. De factoranalyses wezen uit dat de tien resterende items uiteenvielen in twee verschillende conceptuele dimensies.

De eerste vier items hangen onderling sterk samen en verwijzen naar hoe zorgzaam leerlingen hun leraren percipiëren. Enkel item1 vertoont een licht verhoogd aantal missings (13%). Toch scoort de schaal 'zorgende lerarenstijl' hoog op de betrouwbaarheidsanalyse: de Cronbach's alfa bedraagt .80. Leerlingen rapporten gemiddeld 3.32 op een schaal van 1 tot 4. 84% van de leerlingen geeft een score van 3 of hoger op de schaal.

Tabel 22. Beschrijvende statistieken schaal 'zorgende lerarenstijl'

Item	Aantal	Weet ik niet (%)	M	S.D.	Factorlading
Mijn leraren zijn geïnteresseerd in hoe ik me voel.	528	12.87	3.09	.77	.73
Mijn leraren luisteren naar me als ik me niet goed voel.	555	8.42	3.32	.71	.80
Mijn leraren geven me extra hulp als ik die nodig heb.	589	2.81	3.43	.64	.73
Mijn leraren behandelen me op een respectvolle manier.	590	2.64	3.45	.66	.72
Schaal	N	M	Aandeel lln >=3	S.D.	Cronbach's alfa

Zorgzame lerarenstijl	599	3.32	84%	.55	.80
-----------------------	-----	------	-----	-----	-----

De overige zes items verwijzen naar de mate waarin leerlingen vinden dat hun leraren hen stimuleren op school (zie *Tabel 23*). Het aantal missings op deze stellingen is steeds minder dan 10%. De overkoepelende schaal ‘stimulerende lerarenstijl’ is intern consistent: de Cronbach’s alfa bedraagt .78. Gemiddeld rapporteren leerlingen een 3.03 op een schaal van 1 tot 4. 62% van de leerlingen in onze sample geeft een score gelijk of hoger dan 3.

Tabel 23. Beschrijvende statistieken schaal ‘stimulerende lerarenstijl’

Item	Aantal	Weet ik niet (%)	M	S.D.	Factorlading
Mijn leraren vertellen waarom het belangrijk is dat ik mijn best doe op school.	581	4.13	3.29	.74	.69
Mijn leraren geven me de kans om zelf te kiezen over welke onderwerpen ik wil leren.	553	8.75	2.60	.99	.67
Mijn leraren geven me zin om nieuwe dingen bij te leren.	585	3.47	2.98	.82	.52
Mijn leraren moedigen me aan om eigen keuzes te maken.	568	6.27	3.09	.77	.67
Mijn leraren helpen me om na te denken over wat ik graag doe.	584	3.63	2.90	.84	.69
Mijn leraren zeggen me dat ik uit fouten veel kan leren.	581	4.13	3.33	.73	.63

Schaal	N	M	Aandeel lln >=3	S.D.	Cronbach’s alfa
Stimulerende lerarenstijl	604	3.03	62%	.57	.78

Voor de opzet van pilootfase II, werden er nog geen schalen geïncorporeerd die verwijzen naar authenticiteit op schoolniveau.

9 Verdere aanpassingen pilootfase III

De cognitieve interviews met vergelijkbare testrespondenten toonden aan dat enkele verduidelijkingen toevoegen aan de bestaande vragenlijst gewenst is. Algemene begrippen zoals “verhalen”, “iets”, bleken de interpretatie van de vraag te bemoeilijken. Kinderen gaven zelf aan dat het makkelijk zou zijn om te antwoorden als er een voorbeeldje werd toegevoegd. Zowel in de survey zelf als in de handleiding voor leerkrachten zullen dergelijke minimale aanpassingen doorgevoerd worden.

De items die uit de schaalberekeningen vielen in deze fase zullen in de volgende fase niet meer meegenomen worden.

Ten slotte zullen er, op aanraden van intern overleg en van pilootscholen, enkele extra vragen toegevoegd worden. Enkele pijlers worden immers maar minimaal of niet gedekt in de huidige vragenlijst. Zo wordt er een schaal toegevoegd die authenticiteit op school meet, gebaseerd op de Psychological Sense of School Membership Schale (Goodenow, 1993) en vertaald in het Nederlands (Demanet & Van Houtte; 2012).

Ik kan echt mezelf zijn op deze school.
Andere leerlingen aanvaarden me zoals ik ben.
Soms heb ik het gevoel dat ik hier niet pas.
Mensen als ik worden hier moeilijk aanvaard.

Ik voel me anders dan de meeste leerlingen hier.
--

Bovendien worden er enkele aanpassingen doorgevoerd m.o.o. variabelen die te maken hebben met diversiteit. Op leerlingenniveau zal de bestaande schaal ‘openheid voor diversiteit’ vervangen worden. De variantie op de huidige schaal werd als onvoldoende ervaren. De schaal wordt vervangen door een schaal uit de Burgerschapsvragenlijst van ten Dam et al. (2014) genaamd “Positieve attitude ten aanzien van verschillen tussen mensen”. Deze schaal wordt gemeten door volgende items:

Ik ben er nieuwsgierig naar hoe mensen in andere landen leven.
Ik vind het goed iets te leren over andere culturen.
Ik vind het leuk om iets te weten van verschillende soorten geloof.
Verschillen in culturen maken het leven leuker.
Ik vind het leuk om mensen te kennen die een ander geloof hebben.
Ik vind het leuk om te gaan met mensen die andere gewoonten hebben dan ik.

Deze items werden beantwoord door een representatieve steekproef (N=16000) bestaande uit leerlingen van groep 8 van het primair onderwijs (11-12 jaar) en leerjaar 3 van het voortgezet onderwijs (ten Dam et al. 2010). Samen meten de items één intern consistente schaal (Cronbach’s alfa = .85). Hoewel de vragenlijst werd afgenomen bij een iets oudere doelgroep dan die van het Burgerschapskompas, menen we dat de items voldoende eenvoudig zijn om te begrijpen door leerlingen in het 5de leerjaar van het basisonderwijs (de jongste groep). In een volgende versie, zullen deze items dan ook zonder aanpassingen geïncorporeerd worden.

Op schoolniveau wordt er een schaal toegevoegd die peilt naar het interculturaliteitsgehalte van de school. We laten ons hiervoor inspireren door de “Multicultural Teaching scale” uit Vervaeke (2018). Die bevat origineel 12 items en vraagt leerlingen (laatstejaars secundair onderwijs, N=3371) om aan te geven hoeveel leerkrachten op hun school multiculturele handelingen stellen in de klas. De originele schaal is intern consistent (Cronbach’s alfa = .87). Aangezien onze vragenlijst ook lagere schoolkinderen beoogt, is de vraagstelling naar aantal leerkrachten niet relevant. Daarom worden de originele items geherformuleerd naar een algemene stelling waar kinderen kunnen aangeven in de mate dat ze (niet) akkoord gaan. Ook meten sommige items ongeveer hetzelfde (bv. “denken met jullie klas na over verschillende culturen?” en “werken uitdrukkelijk rond thema’s over verschillen tussen culturen?”). Omwille van de lengte van de reeds bestaande vragenlijst, opteren we er dan voor om slechts één item te behouden. Ten slotte, zijn er enkele items die mogelijks te moeilijk zijn voor de jongste leeftijdsgroep om te begrijpen (bv. “bespreken niet-Westerse personen die belangrijk zijn geweest?”). Ook deze items zullen weerhouden worden. In de volgende pilootfase, zullen bijgevolg volgende items opgenomen worden:

Op school vieren we feestdagen uit verschillende godsdiensten.
In de klas gebruiken leraren voorbeelden uit andere culturen.
In de klas worden vele culturen besproken.
In de klas leren we over verschillen tussen mensen die niet in België geboren zijn.
In de klas praten we over racisme.

Tot slot hebben we in de demografische kenmerken nog aanpassingen doorgevoerd. Ter vervanging van de vraag naar de eigen slaapkamer formuleerden we een nieuwe indicator voor economische status. Deze indicator is sterker gelinkt met burgerschapsvorming en relevanter voor het schoolbeleid.

Heb je thuis een computer voor jou alleen?

- Ja
- Nee

Kijk je thuis naar het nieuws?

- Ja, elke dag.
- Ja, minstens één keer in de week.
- Nee, bijna nooit.

10 Meer informatie?

Als je meer wil weten over het Burgerschapskompas, dan kun je terecht bij:

jerissa.debilde@katholiekonderwijs.vlaanderen

graziela.dekeyser@katholiekonderwijs.vlaanderen

Wil je meer meten over het project 'inspirerend burgerschap in een KDS', dan kun je terecht bij:

tom.uytterhoeven@katholiekonderwijs.vlaanderen

11 Referenties

Balistreri, E., N. Busch-Rossnagel, and K. Geisinger. 1955. "Development and preliminary validation of the Ego Identity Process Questionnaire." *Journal of Adolescence* 18 (2):179-192.

Borgers, Natacha, Edith De Leeuw, and Joop Hox. 2000. "Children as respondents in survey research: Cognitive development and response quality." *Bulletin of Sociological Methodology/Bulletin de Méthodologie Sociologique* 66 (1):60-75.

Borgers, Natacha, Joop Hox, and Dirk Sikkel. 2004. "Response Effects in Surveys on Children and Adolescents: The Effect of Number of Response Options, Negative Wording, and Neutral Mid-Point." *Quality & Quantity* 38 (1):17-33. doi: 10.1023/B:QUQU.0000013236.29205.a6.

Brown, Randall, and William Evans. 2002. "Extracurricular activity and ethnicity: creating greater school connection among diverse student populations." *Urban Education* 37 (1):41-58.

Chi, Bernadette, JoAnne Jastrzab, and Alan Melchior. 2006. *Developing Indicators and Measures of Civic Outcomes for Elementary School Students*. University of Maryland: The Center for Information and Research on Civic Learning and Engagement.

Cohen, Cathy, and Joseph Kahne. 2013. *Youth Participatory Politics Survey Project*. Ann Arbor, MI: Inter-University Consortium for Political and Social Research.

Demant, J., & Van Houtte, M. (2012). School belonging and School Misconduct: The differing Role of Teacher and Peer Attachment. *Journal of Youth Adolescence*, 41:499-514, DOI 10.1007/s10964-011-9674-2

Goodenow, C. (1993). The psychological sense of school membership among adolescents: scale development and educational correlates. *Psychology in the schools*, 30, 79-90. doi:10.1002/1520-6807(199301)30:13.0.CO;2-X

- Ilma de Souza Cortes, Maria, Wagner Marcenes, and Aubrey Sheiham. 2002. "Impact of traumatic injuries to the permanent teeth on the oral health-related quality of life in 12-14-year-old children." *Community dentistry and oral epidemiology* 30 (3):193-198.
- Moody, J., and P.S. Bearman. 1998. *Shaping school climate: school context, adolescent social networks, and attachment to school.*
- Rubin-Vaughan, A., D. Pepler, S. Brown, and W. Craig. 2011. "Quest for the Golden Rule: An effective social skills promotion and bullying prevention program." *Computers and Education* 56 (1):166-175.
- Schulz, W., R. Carstens, B. Losito, and J. Fraillon. 2018. *ICCS 2016 Technical Report.* Amsterdam: IEA.
- ten Dam, Geert, Femke Geijsel, Guuske Ledoux, and Rene Reumerman. 2014. *Burgerschap meten. Handleiding voortgezet onderwijs. Versie 1.2.* . Amsterdam: Universiteit Amsterdam.
- ten Dam, Geert, Femke Geijsel, Rene Reumerman, and Guuske Ledoux. 2010. "Burgerschapscompetenties: de ontwikkeling van een meetinstrument." *Pedagogische Studiën* 87 (5):313-333.
- Vervaet, Roselien. 2018. "Ethnic Prejudice Among Flemish Pupils: Does the School Context Matter?" *Doctoraatsproefschrift, Universiteit Gent.*

12 Appendix: vragenlijst pilootonderzoek

Hallo

Je school wil graag jouw mening over een aantal thema's. In deze vragenlijst vind je enkele vragen over je school en jezelf. Met jouw antwoorden leert je school wat ze nog kan verbeteren. **Er zijn dus geen foute en juiste antwoorden.**

De antwoorden zijn ANONIEM. Anoniem betekent dat je je naam niet schrijft, en niemand (behalve jij) weet welke antwoorden jij hebt gegeven.

Je zal een aantal zinnen zien staan. Achter die zinnen kan je één van vier bolletjes aanduiden.

- Als je vindt dat deze zin bij jou past, dan duid je 'helemaal waar' of 'waar aan (rechts).
- Als je vindt dat deze zin niet bij jou past, dan duid je 'helemaal niet waar' of 'niet waar aan (links).
- Als je niet kan antwoorden kan je 'ik weet het niet' niet aanduiden.

Vraag je leraar om hulp als je iets niet begrijpt.

Bedankt!

- A) In welke school zit je? Vul de code in met je leraar.
- B) In welke klas zit je?

DEEL I Hoe voel jij je op school dit schooljaar?

Hoe goed passen deze zinnen bij jou dit schooljaar?

		Helemaal niet waar	Niet waar	Waar	Helemaal waar	Ik weet het niet
Verbonden1	1. Ik ben blij om hier op school te zijn.	☐	☐	☐	☐	Ik weet het niet
Verbonden2	2. Ik voel me een deel van deze school.	☐	☐	☐	☐	Ik weet het niet
Verbonden3	3. Ik ben trots op mijn school.	☐	☐	☐	☐	Ik weet het niet
Verbonden4	4. De regels op mijn school zijn duidelijk.	☐	☐	☐	☐	Ik weet het niet
Verbonden5	5. Ik begrijp waarom de regels op mijn school er zijn.	☐	☐	☐	☐	Ik weet het niet
Verbonden6	6. Ik ken de regels op mijn school goed.	☐	☐	☐	☐	Ik weet het niet

Hoe goed passen deze zinnen bij jouw leraren* dit schooljaar? (*Alle leraren die dit jaar op je school zijn, dus ook de directie, de turnleraar,...)

NR.	Itemvraag	Helemaal niet waar	Niet waar	Waar	Helemaal waar	Ik weet het niet
Leraren1	7. Mijn leraren zijn geïnteresseerd in hoe ik me voel.	☐	☐	☐	☐	Ik weet het niet

Leraren 2	8. Mijn leraren luisteren naar me als ik me niet goed voel.	☐	☐	☐	☐	Ik weet het niet
Leraren 3	9. Mijn leraren geven me extra hulp als ik die nodig heb.	☐	☐	☐	☐	Ik weet het niet
Leraren 4	10. Mijn leraren behandelen me op een respectvolle manier.	☐	☐	☐	☐	Ik weet het niet
Leraren 5	11. Mijn leraren zien mij graag.	☐	☐	☐	☐	Ik weet het niet
Leraren 6	12. Mijn leraren vertellen waarom het belangrijk is dat ik mijn best doe op school.	☐	☐	☐	☐	Ik weet het niet
Leraren 7	13. Mijn leraren geven me de kans om zelf te kiezen over welke onderwerpen ik wil leren.	☐	☐	☐	☐	Ik weet het niet
Leraren 8	14. Mijn leraren geven me zin om nieuwe dingen bij te leren.	☐	☐	☐	☐	Ik weet het niet
Leraren 9	15. Mijn leraren moedigen me aan om eigen keuzes te maken.	☐	☐	☐	☐	Ik weet het niet
Leraren 10	16. Mijn leraren helpen me om na te denken over wat ik graag doe.	☐	☐	☐	☐	Ik weet het niet
Leraren 11	17. Mijn leraren zeggen me dat ik uit fouten veel kan leren.	☐	☐	☐	☐	Ik weet het niet

DEEL II Wie ben jij? Duid aan hoe goed deze zinnen bij jou passen.

Welke nieuwe dingen wil jij leren?

NR.	Itemvraag	Helemaal niet waar	Niet waar	Waar	Helemaal waar	Ik weet het niet
Interesse 1	18. Ik ben nieuwsgierig naar hoe mensen hun godsdienst beleven.	☐	☐	☐	☐	Ik weet het niet
Interesse 2	19. Ik ben nieuwsgierig naar hoe we milieuproblemen kunnen oplossen.	☐	☐	☐	☐	Ik weet het niet
Interesse 3	20. Ik ben nieuwsgierig naar hoe we het welzijn van dieren kunnen verbeteren.	☐	☐	☐	☐	Ik weet het niet
Interesse 4	21. Ik ben nieuwsgierig naar hoe ik mensen kan helpen die het moeilijk hebben.	☐	☐	☐	☐	Ik weet het niet
Interesse 5	22. Ik ben nieuwsgierig naar hoe ik mijn buurt leuker kan maken voor iedereen.	☐	☐	☐	☐	Ik weet het niet
Interesse 6	23. Ik ben nieuwsgierig naar hoe ons land bestuurd wordt.	☐	☐	☐	☐	Ik weet het niet

Wat vind jij van verschillende meningen en godsdiensten?

		Helemaal niet waar	Niet waar	Waar	Helemaal waar	Ik weet het niet
Geloven1	24. Als iemand iets anders denkt over het leven, vind ik dat interessant.	0	0	0	0	Ik weet het niet
Geloven2	25. Ik praat graag met anderen over wat ik belangrijk vind in het leven.	0	0	0	0	Ik weet het niet
Geloven3	26. In elke godsdienst kan ik belangrijke dingen leren.	0	0	0	0	Ik weet het niet
Geloven4	27. Mijn mening over geloven kan nog veranderen in de toekomst.	0	0	0	0	Ik weet het niet
Geloven5	28. Ik heb al over geloof gepraat met mensen die er anders over denken dan ik.	0	0	0	0	Ik weet het niet

Wat vind jij van leerlingen die anders zijn dan jij?

		Helemaal niet waar	Niet waar	Waar	Helemaal waar	Ik weet het niet
Diversiteit 1	29. Ik kan veel leren van mensen die anders zijn dan ik.	0	0	0	0	Ik weet het niet
Diversiteit 2	30. Ik vind het goed als iemand die thuis een andere taal spreekt, in mijn klas zit.	0	0	0	0	Ik weet het niet
Diversiteit 3	31. Ik vind het goed als iemand met een ander geloof in mijn klas zit.	0	0	0	0	Ik weet het niet
Diversiteit 4	32. Ik vind het goed als iemand met een handicap in mijn klas zit.	0	0	0	0	Ik weet het niet
Diversiteit 5	33. Ik vind verschillen tussen leerlingen belangrijk.	0	0	0	0	Ik weet het niet
Diversiteit 6	34. Ik wil graag weten waarom mijn vrienden andere gewoonten hebben dan ik.	0	0	0	0	Ik weet het niet

Hoe ga je om met anderen?

Conflict 1	35. Als een vriend boos is op mij, probeer ik te begrijpen waarom.	0	0	0	0	Ik weet het niet
Conflict 2	36. Als mijn vrienden ruzie maken, zorg ik ervoor dat ze het uitpraten.	0	0	0	0	Ik weet het niet
Conflict 3	37. Ik weet hoe ik ruzie kan vermijden.	0	0	0	0	Ik weet het niet
Perspectief 1	38. Ik denk na hoe iemand zich voelt voor ik iets zeg.	0	0	0	0	Ik weet het niet
Perspectief 2	39. Als ik naar iemand luister, probeer ik te begrijpen hoe die zich voelt.	0	0	0	0	Ik weet het niet

Wat doe je in de volgende situaties?

		Helemaal niet waar	Niet waar	Waar	Helemaal waar	Ik weet het niet
Omgeving 1	40. Wanneer er iets oneerlijks in de school gebeurt, probeer ik iets te doen.	0	0	0	0	Ik weet het niet
Omgeving 2	41. Ik heb dingen gedaan waarmee ik anderen in mijn school help.	0	0	0	0	Ik weet het niet
Omgeving 3	42. Ik heb al eens mensen die ik niet goed ken, geholpen.	0	0	0	0	Ik weet het niet
Omgeving 4	43. Als ik zie dat iemand op school gepest wordt, help ik.	0	0	0	0	Ik weet het niet

Als je samenwerkt met twee of in groep, wat doe je?

		Helemaal niet waar	Niet waar	Waar	Helemaal waar	Ik weet het niet
Samenwerken 1	44. Ik probeer ervoor te zorgen dat andere leerlingen hun best doen.	0	0	0	0	Ik weet het niet
Samenwerken 2	45. Ik vind het belangrijk dat iedereen in de groep zich goed voelt.	0	0	0	0	Ik weet het niet
Samenwerken 3	46. Als er een probleem is in de groep, zoeken we samen een oplossing.	0	0	0	0	Ik weet het niet
Samenwerken 4	47. Ik vind het belangrijk dat iedereen in de groep mee doet.	0	0	0	0	Ik weet het niet
Samenwerken 5	48. Ik vind het belangrijk dat iedereen in de groep de kans krijgt om iets te zeggen.	0	0	0	0	Ik weet het niet

Stel je voor: er is iemand nieuw in de klas. Je hebt al een aantal keer gezien dat deze leerling geen boterhammen bij heeft tijdens de middag en dat verbergt voor de leraar.

		Helemaal niet waar	Niet waar	Waar	Helemaal waar	Ik weet het niet
Actie 1	49. Ik heb al enkele ideeën hoe ik deze leerling zou kunnen helpen.	0	0	0	0	Ik weet het niet
Actie 2	50. Ik wil deze leerling helpen.	0	0	0	0	Ik weet het niet
Actie 3	51. Ik vind dat we als school iets kunnen doen voor deze leerling.	0	0	0	0	Ik weet het niet
Actie 4	52. Om deze leerling te helpen, maakt het voor mij niet uit of ik deze leerling ken of niet.	0	0	0	0	Ik weet het niet

Hoe vaak zijn deze dingen bij jou gebeurd op school?

		Nooit	Enkele keren	Maandelijks	Wekelijks	Ik weet het niet

Pesten 1	53. Hoe vaak heeft een leerling jou op school met een beledigende bijnaam aangesproken?	0	0	0	0	Ik weet het niet
Pesten 2	54. Hoe vaak heeft een leerling jou online met een beledigende bijnaam aangesproken?	0	0	0	0	Ik weet het niet
Pesten 3	55. Hoe vaak heeft een leerling online dingen over je geschreven om je bij anderen belachelijk te maken?	0	0	0	0	Ik weet het niet
Pesten 4	56. Hoe vaak heeft een leerling op school gedreigd je pijn te doen?	0	0	0	0	Ik weet het niet
Pesten 5	57. Hoe vaak heeft een leerling online gedreigd je pijn te doen?	0	0	0	0	Ik weet het niet

H) Dit is mijn eerste schooljaar op deze school.

- Ja
- Nee

DEEL III Wat leerden jullie op school de laatste twee schooljaren?

Duid aan hoe goed deze zinnen bij je school passen.

Heb je geleerd over ruzies en pesten?

Preventie 1	58. Ik leer op school wat ik moet doen als ik zie dat iemand gepest wordt.	0	0	0	0	Ik weet het niet
Preventie 2	59. Ik leer op school hoe ik kan reageren als ik zelf gepest word.	0	0	0	0	Ik weet het niet
Preventie 3	60. Ik leer op school hoe ik kan reageren als ik online gepest word.	0	0	0	0	Ik weet het niet
Preventie 4	61. Als ik gepest zou worden, kan ik bij een leraar terecht.	0	0	0	0	Ik weet het niet
Preventie 5	62. Als ik ruzie heb gehad, kan ik zelf mee kiezen hoe ik het wil oplossen.	0	0	0	0	Ik weet het niet
Preventie 6	63. Als ik ruzie heb gehad, helpt een leraar mij begrijpen waarom.	0	0	0	0	Ik weet het niet
Preventie 7	64. Als ik ruzie heb gehad, helpt een leraar mij begrijpen wat de ander voelt.	0	0	0	0	Ik weet het niet

Heb je in de klas nagedacht over zingeving en levensvragen?

NR.	Itemvraag	Helemaal niet waar	Niet waar	Waar	Helemaal waar	Ik weet het niet
Inspiratie 1	65. We luisteren in de klas naar verhalen die me anders doen denken over de wereld.	0	0	0	0	Ik weet het niet
Inspiratie 2	66. Mijn leraren vertellen verhalen die me helpen als ik bang, boos of verdrietig ben.	0	0	0	0	Ik weet het niet
Inspiratie 3	67. In de klas praten we met elkaar over wat ons kan helpen als we heel verdrietig, bang of boos zijn.	0	0	0	0	Ik weet het niet
Inspiratie 4	68. In de klas praten we met elkaar over wat we belangrijk vinden in het leven.	0	0	0	0	Ik weet het niet
Inspiratie 5	69. In de klas praten we met elkaar over gelovig zijn.	0	0	0	0	Ik weet het niet
Inspiratie 6	70. Mijn leraren praten met ons over wat zij belangrijk vinden in het leven.	0	0	0	0	Ik weet het niet
Inspiratie 7	71. Mijn leraren helpen me nadenken over wat ik belangrijk vind in het leven.	0	0	0	0	Ik weet het niet

Heb je mogen meedenken en meedoen met de schoolwerking?

NR.	Itemvraag	Helemaal niet waar	Niet waar	Waar	Helemaal waar	Ik weet het niet
Participatie 1	72. Ik mag meedoen aan een actie om de school milieuvriendelijker te maken.	0	0	0	0	Ik weet het niet
Participatie 2	73. Ik mag op school helpen bij een actie voor het goede doel.	0	0	0	0	Ik weet het niet
Participatie 3	74. Ik mag op school kiezen voor welke goede doelen we ons inzetten.	0	0	0	0	Ik weet het niet
Participatie 4	75. Ik mag op school mee oplossingen bedenken voor een probleem.	0	0	0	0	Ik weet het niet
Participatie 5	76. Ik mag op school veel samenwerken.	0	0	0	0	Ik weet het niet
Participatie 6	77. Ik mag mijn mening zeggen over onze school.	0	0	0	0	Ik weet het niet
Participatie 7	78. Ik mag stemmen voor de leerlingenraad/het kinderparlement.	0	0	0	0	Ik weet het niet
Participatie 8	79. Ik mag mee beslissen hoe de dingen op school geregeld worden.	0	0	0	0	Ik weet het niet
Participatie 9	80. Ik mag me kandidaat stellen als lid van de leerlingenraad/het kinderparlement.	0	0	0	0	Ik weet het niet
Participatie 10	81. Ik mag mee de klasregels bepalen.	0	0	0	0	Ik weet het niet

Als er iets gebeurt in de wereld zoals een oorlog of een natuurramp, hoe vaak gebeuren dan de volgende dingen dan op school?

NR.	Itemvraag	Helemaal niet waar	Niet waar	Waar	Helemaal waar	Ik weet het niet
Lessen 1	82. Mijn leraren vertellen dat er verschillende meningen zijn over een onderwerp.	0	0	0	0	Ik weet het niet

Lessen 2	83. We praten er in de klas over dat niet alles op het internet waar is.	☐	☐	☐	☐	Ik weet het niet
Lessen 3	84. We praten in de klas over hoe media en reclame ons gedrag beïnvloeden.	☐	☐	☐	☐	Ik weet het niet
Lessen 4	85. Als iets op het nieuws is geweest, zoeken we met de klas of het waar is of niet.	☐	☐	☐	☐	Ik weet het niet
Lessen 5	86. Als iets op het nieuws is geweest, kunnen we er in de klas over praten.	☐	☐	☐	☐	Ik weet het niet
Lessen 6	87. Als we in de klas praten over een onderwerp, zoeken we verschillende infobronnen.	☐	☐	☐	☐	Ik weet het niet
Lessen 7	88. Als we in de klas praten over een onderwerp, kan ik mijn mening zeggen.	☐	☐	☐	☐	Ik weet het niet
Lessen 8	89. Als ik het ergens niet mee eens ben in de klas, mag ik dat zeggen.	☐	☐	☐	☐	Ik weet het niet
Lessen 9	90. Leraren helpen me om na te denken over mijn mening.	☐	☐	☐	☐	Ik weet het niet
Lessen 10	91. Als we een probleem in de wereld bespreken, zoeken we verschillende oplossingen.	☐	☐	☐	☐	Ik weet het niet
Lessen 11	92. Als we een probleem in de wereld bespreken, praten we over wie hier onder lijdt.	☐	☐	☐	☐	Ik weet het niet
Lessen 12	93. Als we een probleem in de wereld bespreken, onderzoeken we wat de gevolgen zijn.	☐	☐	☐	☐	Ik weet het niet

D. Ik ben een

- Meisje
- Jongen
- X

E. Hoeveel boeken heb je thuis? Denk aan alle boeken (strips, schoolboeken). Thuis hebben wij...

- geen boeken.
- één boekenplank.
- twee boekenplanken.
- een boekenkast of meer.

F. Welke taal spreek je met je ouders het meest?... (*dialekt is geen andere taal)

- alleen Nederlands.
- meestal Nederlands.
- soms Nederlands, soms een andere taal.
- meestal een andere taal.

G. Heb je een eigen slaapkamer?

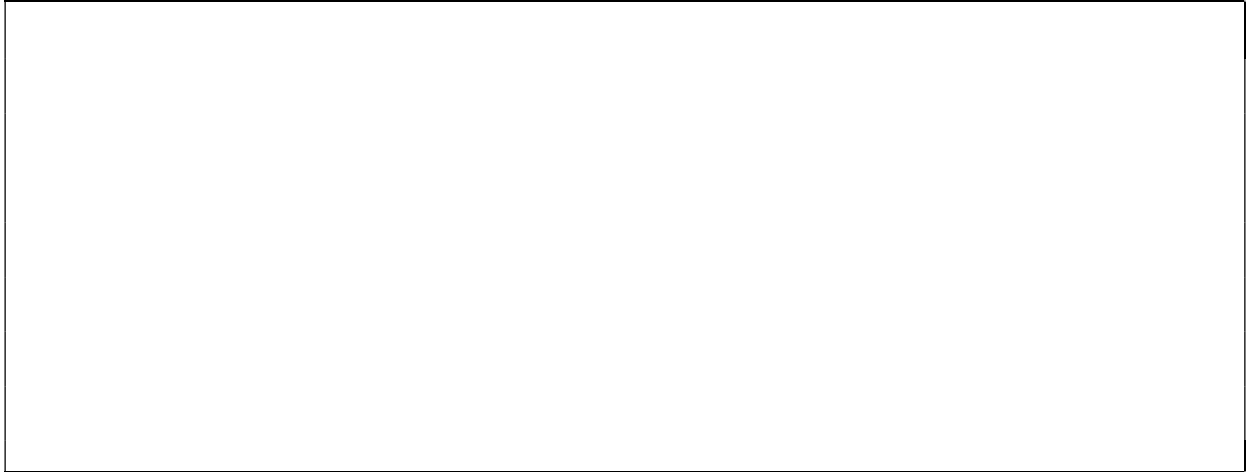
- Ja
- Nee

H). Wonen je ouders samen?

- Ja
- Nee

Dank je wel!

Deze vragenlijst ging over jezelf, over je mening, over anderen. Zijn er nog thema's waar je graag iets over wil vertellen?

A large, empty rectangular box with a thin black border, intended for the respondent to write their answers to the question above.